

Tek-selskapene bør utsettes for press, ikke vern

Stoltenberg og regjeringen står sammen med dem som motarbeider regulering av storselskapene. Det er en farlig strategi.

Pål Nygaard (Professor i Økonomisk historie)

Jens Stoltenbergs vingeklipping av Etikkrådet skjer ved en historisk korsvei. Hans mål om å verne de store tekselskapene fra eksklusjon fra Oljefondet sparker bena under 30 år med forsøk på å skape en mer ansvarlig økonomi.

Det har blitt avkreftet fra flere at Etikkrådet ville anbefale uttrekk av mange store tek-selskaper. Likevel lanserte Stoltenberg frykten for dette som viktigste begrunnelse for å sette Etikkrådets arbeid på pause og lage et nytt etisk rammeverk. Kanskje var det et forsøk på å flytte oppmerksomheten bort fra de israelske selskapene som medvirker til Israels folkerettsbrudd, og som Oljefondet fortsatt er investert i, for hva som nå skjer med disse, er uvisst.

Ved å sette ned et utvalg har imidlertid Stoltenberg skapt en debatt som handler om mer enn Israel. Eksempler på menneskerettsbrudd vi nyter godt av, er mange. OECD publiserte nylig en rapport som viser at selskap er mye dårligere til å forholde seg til menneskerettsbrudd enn miljø- og klimarisiko.

Oljefondets etiske rammeverk er ikke et snillistisk særnorsk påfunn. Det er del av en prosess fra 1990-tallet hvor internasjonale organisasjoner i samarbeid med næringslivet har strevd med å utvikle standarder og praksiser for å forhindre medvirkning til grove menneskerettsbrudd, klimaendringer og ødeleggelse av økosystem. Disse forsøkene har en konkret forhistorie.

Fra 1920- til 1970-årene ble verdensøkonomien preget av nasjonal proteksjonisme og satsing på noen få store selskap, som ble oppfattet som lokomotiv for sine nasjonale økonomier. I kraft av sin størrelse og makt tok slike selskap på seg ansvar utover bedriftens grenser, som ansvar for lokal sysselsetting, oppdrag til leverandører og skatteinntekter til staten. Dette er kjent som «stakeholder-kapitalisme».

Fra 1970-årene av ble dette systemet endret på, og selskapene ble ansett som ineffektive og ulønnsomme fordi lederne tok hensyn til for mange interesser. Kritikere sa at hensynet til sysselsetting hemmet innovasjoner, mens hensynet til lokale leverandører hindret kostnadsreduserende konkurranse. I spissen for slik kritikk sto Chicago-økonomen Milton Friedman og Harvard-økonomen Michael Jensen, som begge argumenterte for at hensynet til aksjonærenes interesser burde være bedrifters viktigste ansvar. Ble de prioritert, ville positive samfunnseffekter følge automatisk. En ny kapitalisme ble skapt: shareholder-kapitalismen.

Gjennom 1980-årene outsourcet en rekke vestlige bedrifter mye av sin aktivitet til Asia. Samtidig begynte datateknologiske oppstartsbedrifter sin utvikling mot å bli store multinasjonale selskap. Mens det i stakeholder-kapitalismens tid ble sett på som gunstig å ha størst mulig eierskap i verdikjeden, ble hovedsaken i shareholder-kapitalismen å skape konkurranse: Leverandører skulle konkurrere om å produsere komponenter for de store vestlige selskapene.

I starten så det ut til å fungere. En rekke produkter ble mye billigere, mens millioner av mennesker i Asia fikk økt levestandard. Men allerede i 1990-årene kom rapporter om umenneskelige arbeidsforhold, som i sweatshopene Nike brukte i sin produksjon. Senere ble det satt søkelys på kinesiske Foxconn, hvor arbeidere blir fratatt pass og må jobbe under slavelignende forhold, samt slave- og barnarbeidet i Kongos gruver. Disse siste eksemplene handler om leveranse av nøkkelkomponenter til elektronikk som store multinasjonale selskap bruker i produktene vi alle kjøper.

«Stoltenberg viser nå tydelig hvilken side han og regjeringen står på»

Storselskapene sa at problemet kunne løses ved at de tok større samfunnsansvar. I realiteten drev flertallet mer med hvitvasking av egen virksomhet. Det ble åpenbart at flere tiltak måtte til, en erkjennelse som har skapt to konkrete resultater. For det første er det utviklet et sett med internasjonale standarder, som ESG-rapportering, samt OECDs og UNGPs standarder. For det andre er det utviklet lovgivning og direktiver for å presse bedrifter i Vesten til å rapportere om og å håndtere brudd på menneskerettigheter, klima- og naturmangfold i deres verdikjeder. For Norges del kulminerte det med åpenhetsloven av 2022.

Alle disse tiltakene retter seg mot de store selskapene, som de fleste bedrifter rundt om i verden konkurrerer om å levere til. Dette gir de store makt til å påvirke hva som skjer i Kina, Sudan, Kongo, Palestina, Myanmar, Ukraina og andre steder hvor folk, miljø og natur utnyttes eller ofres i jakten på ressurser og profitt. De kan bruke sin innkjøpsmakt når de utformer anbud eller på andre måter stille krav til leverandører. Logikken er at store aktører kan legge press på de mindre. Men hvem skal legge press på de store selskapene?

Det er selvfølgelig *eierne* som har makt til å påvirke dem. Store institusjonelle investorer som Oljefondet har en viktig funksjon her, fordi verdens bedrifter konkurrerer om å tiltrekke seg investeringer fra dem. Fondet har derfor et ansvar for å bruke sin makt. Å trekke Oljefondet unna denne viktige rollen, slik det nå snakkes om, vil kunne svekke presset på forsterkede aktsomhetsvurderinger i verdikjeden hos de største selskapene.

Menneskerettsbrudd vil nok heller øke enn minske de neste tiårene. Konkurransen om å kontrollere mineralene som Paris-avtalen har skapt en enorm etterspørsel etter, skruer til de geopolitiske spenningene. Stater og bedrifter har vist seg villige til å strekke seg langt over etiske grenser for å kontrollere tilgang til ressursene og videreforedling av dem.

Stoltenberg har argumentert for at Oljefondet vil forandre karakter og slutte å være et globalt indeksfond hvis flere store selskap blir ekskludert på etisk grunnlag. Da vil også avkastningen bli deretter. Men hvor riktig er denne påstanden? Hvis alle store selskap ble ekskludert fordi de bidrar til folkerettsbrudd, så ville Stoltenberg hatt et poeng. Det har imidlertid ingen tatt til orde for.

Politikerne kan fint vedta at Oljefondet skal følge en ESG-korrigert referanseindeks. Referanseindeksen som nå er valgt til Oljefondet, tar ingen ESG-risikohensyn, og det har bidratt til å skape problemene som er avslørt. Forskning tyder også på at det fint går an å selge seg ut av selskap med for høy ESG-risiko uten å tape nevneverdig i avkastning.

Nå som løsninger som minsker rommet for hvit- og grønnvasking, ser ut til å være på vei, er det naturlig at en motreaksjon kommer. Tydeligst er den i USA: Alliansen mellom tek-oligarkene og Trump handler blant annet om å nedkjempe rammeverket for ansvarlig forretningsdrift. Stoltenberg viser nå tydelig hvilken side han og regjeringen står på: De går sammen med dem som motarbeider internasjonalt samarbeid om standarder og regulering.

På sikt er dette en farlig strategi, fordi den hviler på den sterkestes rett. Det er i Norges interesse som et lite, ressursrikt land å hegne om internasjonale kjøreregler som presser mektige aktører til ansvarlighet. Det som nå er i ferd med å skje, er det motsatte.